

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

E. Kur. Alb. NUSRET BAYCAN

GİRİŞ

Mareşal Fevzi Çakmak büyük bir asker, Türk ahlâk ve karakterinin seçkin bir siması, sevgi ve şefkatine güvenilen bir komutandı.

Kararlarındaki isabet ve yanılmazlık, görüş ve düşüncesindeki mantık ve doğruluğa dayanırdı. İnandığı konuların gerekçeleri çok kuvvetliydi.

Her türlü koşullar içinde hiçbir zaman karamsar olmamış, iyimserliğini davranış ve görünüşü ile çevresine de aşlamıştı.

Konuşmaları sade fakat çok güçlü, pürüzsüz ve sürükleyici idi. Eleştirilerini özdeyişleriyle süslerdi.

Çevresiyle ilişkilerinde içtenlik, dürüstlük vardı. Kin tutmazdı.

Genç subayların özellikle kurmay subayların yetişmelerine, kişilik kazanmalarına önem verir, bu alanda çeşitli çalışmalar düzenlerdi. Onların bağımsız fikirler kazanmalarını, sorumluluk duygularının yükselmesini sağlamak için çabalarlı.

Yurt savunması ile ilgili konularda fazla titizlik göstermesi, bazı çevrelerce yadırganmıştır. Ama, Balkan ve Birinci Dünya Harplerinde önemli yurt topraklarının elden çıkmasına tanık olmuş, İstiklâl Harbi'nde yurdun dört yanından saldıran düşmanlarla savaşmış bir milletin Genelkurmay Başkanı için bu titizliği fazla görmemek gerekir.

Yaşamı çok sade, yurt sevgisi sonsuzdu. Okumaya çok meraklı olduğundan bürosunda da bu alışkanlığını sürdürürdü. Hastalandığı zamanlarda bile bürosunu terketmez yandaki odada tedavi görür ve görevini sürdürürdü.

Düşünceleri, önlemleri ve uygulamaları karmaşık değildi. Her problemi en basit yoldan, en doğru bir şekilde çözümler ve açıklardı. Otoriterdi; otoritesi korkuya değil, sevgiye dayanırdı.

Atatürk ile karşılıklı sevgi ve saygıları sonsuz ve benzersizdir. Atatürk'ün inkılâp ve ilkelerini yaşamı boyunca bütün gücüyle desteklemiştir.

Büyük insan ve büyük asker niteliklerini tam olarak temsil eden ve bu aziz yurda büyük hizmetler veren Mareşal Fevzi Çakmak'ın yarım asrı bulan fiili hizmetinin büyük savaşlar bölümü, Balkan Harbi'nde, kolordu ve ordu düzeyindeki birliklerin kurmay başkanlıklarıyla başlayıp, Birinci Dünya Harbi ve bunu takip eden İstiklâl Harbi'nin sonuna kadar on yıl çeşitli cephelerin muharebe meydanlarında sürmüş, bu sürede tümen, kolordu ve ordulara komuta etmiştir.

Bu büyük birlik komutanlıklarında kazandığı tecrübeler onu, İstiklâl Harbi'nin çetin ve çok önemli görevlerine hazırlamış, bu mücadelede Atatürk'ün en yakın ve değerli yardımcıları arasında yer alarak millî ordunun yeniden tensik ve teşkilinde, sevk ve idaresinde iç ve dış olayların kararlık günlerinde feragat ve başarı ile çalışmıştır.

Özellikle, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Muharebesi'nin hazırlanması, sevk ve idaresinde Başkomutan Atatürk'ün Genelkurmay Başkanı olarak çok değerli hizmetler görmüş ve mesleğinin en yüksek rütbesine erişmiştir.

Cumhuriyet idaresinin Genelkurmay Başkanı olarak da Türk ordusu'nun modern silâhlarla donatılması ve güçlenmesi için yirmi küsur yıl derin bir inanç ve şuurla çalışmıştır.

Bu sayede, İkinci Dünya Harbi'nde sınırlarımıza dayanan müstevli ordular Türkiye Cumhuriyeti'ne taarruz etmek cesaretini gösteremediler.

Bu harpten sonraki kötü emelli siyasî tehditlere de devlet, kahraman ordusuna güvenerek tek başına ve bir an tereddüt etmeden büyük bir dayanma gücü ile karşı koydu.

O dönemin Devlet Başkanı İsmet İnönü'nün Türkiye'yi bu harbin dışında bırakma gayretleri ve kararlı tutumuna "Türk Büyükleri İsmet İnönü" adlı kitapta yeteri kadar değinilmiştir. Burada da Mareşal Fevzi Çakmak'ın O'nun Genelkurmay Başkanı olarak sağladığı olanaklar belirlenmeye çalışılmıştır.

A - FEVZİ ÇAKMAK'IN YAŞAMI

1 - Doğumu ve Orta Öğretimi:

Büyük asker, büyük komutan, faziletli insan, Fevzi Çakmak ülkenin bunalımlı bir döneminde, 12 Ocak 1876'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir.

Babası Topçu Albayı, Çakmakogullarından Ali Sırrı Bey'dir.

Mustafa Fevzi ilk öğretimine Rumelikavağı Mahalle Mektebi'nde başlamış, oradan Sarıyer'deki Hayriye Okulu'na geçmiştir.

On yaşında; Selânik Rüştiyesi'ne (ortaokuluna) gitmiş, buradan İstanbul'a (Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'ne) gelmiş, 1890'da Kuleli Askerî Lisesi'ne, 29 Nisan 1893'de Kara Harp Okulu'na geçmiştir.

2 - Fevzi Çakmak'ın Askerî Yaşamı:

28 Ocak 1896'da Piyade subayı olarak Harp Okulu'ndan mezun olan Fevzi Efendi (1311-c-P.7) başarı derecesi nedeniyle kurmay sınıflarına devam hakkını kazanmış, 16 Mart 1897'de üsteğmenliğe yükselmiş, 25 Aralık 1898'de de kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'ni bitirmiş ve Genelkurmay 4'üncü Şube'ye atanmıştır.

O'nun başarılı öğrencilik yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimin en bozuk olduğu döneme rastlar. Birbirini takip eden harpler, iç ayaklanmalar, ekonomik ve sosyal durumun her gün biraz daha kötüye gitmesine neden olmuş, güçsüz ve yeteneksiz bir idare elinde işlemez hale gelen sistem içerisinde millet perişan olmuştu.

11 Nisan 1899'da 3'ncü Ordu Metroviçe Tümeni Kurmay Başkanlığı'na atanan bu değerli kurmay subay 6 Şubat 1901'de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) olmuş ve başarılı hizmetleri nedeniyle 23 Ocak 1900'de Gümüş İmtiyaz Nişanı, 22 Ağustos 1900'de de Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

1902'de Binbaşı olan Fevzi Bey, Taşlıca Mutasarrıflığı ve Komutanlığı'na atanmış ve burada da başarılı çalışmalar yapmıştır.

1906'da Yarbaylığa yükseltilmiş ve 17 Temmuz 1906'da Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

1907'de Albaylığa yükseltilen Fevzi Bey, 29 Aralık 1908'de, Taşlıca Mutasarrıf ve Komutanlığı uhdesinde bırakılarak, 35'nci Nizamiye Tugayı Komutanlığı'na atanmıştır.

7 Ağustos 1909'da çıkartılan Tasfiye-i Rütbe Kanunu gereğince ve emsaline göre erken terfi ettiği gerekçesiyle rütbesi Binbaşılığa indirilmiş; 27 Temmuz 1910'da da Mürettep Kosova Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır.

29 Eylül 1910'da tekrar Yarbaylığa yükselmiş, 15 Ocak 1911'de Genelkurmay 5'nci Şube Müdürlüğü'ne atanmış, İşkodra Kolordusu ve çe-

şitli birliklerin kurmay başkanlıklarında bulunan Fevzi Bey, 3 Temmuz 1912'de Yakova Tümeni Komutanlığı'na, 6 Ağustos 1912'de Kosova Kuva-yi Umumiyesi Kurmay Başkanlığı'na, 29 Eylül 1912'de Vardar Ordusu Komutanlığı Hareket Şube Müdürlüğü'ne 6 Kasım 1913'de de 2'inci Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmış ve 24 Kasım 1913'de ikinci defa Albay olmuştur.

22 Aralık 1914'de 5'nci Kolordu Komutanlığı'na getirilmiş ve 2 Mart 1915'te Mirliva (Tümgeneral) olmuştur.

Fevzi Paşa tümen ve kolordu komutanlıklarındaki başarılı çalışmaları nedeniyle 2 Ekim 1915'de Harp Madalyası, 18 Kasım 1915'de de Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiş, 26 Aralık 1915'te kendisine Almanya'nın 2'nci Demir Salıp Nişanı verilmiştir.

6 Aralık 1915'de, Albay Mustafa Kemal Bey'in rahatsızlığı nedeniyle ayrıldığı Anafartalar Grubu Komutanlığı Vekâleti'ne getirilmiş.

17 Ocak 1916'da Muharebe Altın Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

7 Eylül 1916'da 2'nci Kafkas Kolordu Komutanlığı'na atanmış, bu güne kadarki başarılı hizmetleri nedeniyle, 21 Ekim 1916'da Alman Harp Madalyası verilmiş, 11 Kasım 1916'da Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiş, 3 Nisan 1917'de de Avusturya-Macaristan Devleti'nin İkinci Rütbeden Harp Alâmetli Askerî Liyakat Madalyası verilmiştir.

5 Temmuz 1917'de Diyarbakır'daki 2'nci Ordu Komutanlığı'na, 9 Ekim 1917'de de Filistin'deki 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanmıştır.

Ordu Komutanlığı'ndaki başarılı hizmetleri nedeniyle, 23 Eylül 1917'de İkinci Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı, 8 Ocak 1918'de Birinci Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiş, 19 Haziran 1918'de de kendisine Almanya'nın Birinci Rütbeden Kron dö Prus Nişanı verilmiştir.

28 Temmuz 1918'de Ferik (Korgeneral) olmuş 24 Aralık 1918'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı'na) atanmıştır.

14 Mayıs 1919'da 1'nci Ordu Müfettişliği'ne verilmiş, 3 Kasım 1919'da da Anadolu'ya gönderilecek Nasihat Heyeti'nde görevlendirilmiştir.

3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırlığı'na (Millî Savunma Bakanlığı'na) atanmış bu görevinde ve Gnkur. Başkanlığı'nda halef, selef olduğu Cevat Paşa (Orgeneral Çobanlı) ile Anadolu'daki harekâtı bütün olanaklarıyla desteklediklerinden Cevat Paşa 16 Mart 1920'de Malta'ya sürülmüş, Fevzi Paşa'yı da makam odasına kadar gelen İngiliz subayları tehdit etmişlerdi. Bu durumda İstanbul'da daha fazla kalamayacağını anlayan Fevzi Paşa 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi ve 3 Mayıs 1920'de Kozan Milletvekili sıfatıyla Millî Savunma Bakanlığı'na ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği'ne seçildi.

27 Mayıs 1920'de Kuva-yi Milliye'ye katıldığı için, İstanbul 1'inci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi tarafından gıyaben askerlikten tardına, nişan ve madalyalarının geri alınmasına ve idamına karar verildi.

9 Kasım 1920'de Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanlığı'na atanarak ayrılması nedeniyle Genelkurmay Başkan Vekilliği'ni de üstlendi.

3 Nisan 1921'de Birinci Ferik (Orgeneral) lige yükselen Fevzi Paşa, 5 Ağustos 1921'de Millî Savunma Bakanlığı'ndan ayrıldı ve asaleten Genelkurmay Başkanı oldu. 12 Temmuz 1922'de de Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan ayrılarak Büyük Taarruz hazırlıklarıyla ilgilenmek üzere cepheye gitti.

31 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'un hazırlanması ve icrasındaki hizmetleri nedeniyle rütbesi Mareşalliğe yükseltildi.

27 Mart 1923'te Afganistan Emiri Ala Hazret Gazi Amanullah Han tarafından İtriâli Nişanı ile ödüllendirildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisince 14 Ağustos 1923'te 188 oyla tekrar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne (Genelkurmay Başkanlığı'na) seçildi.

21 Kasım 1923'te İstiklâl Harbi'ndeki üstün hizmetleri İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi ve kendisine bir de takdirname verildi.

31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden ayrıldı. 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanı olarak hizmet etti. Şerefle sürdürdüğü bu görevden, 12 Ocak 1944'te (yaş haddini tamamlayarak) emekliye ayrıldı.

Mareşal Fevzi Çakmak, Atatürk'ün sevdiği, saydığı ve güvendiği askerlerdendi. Arkadaşlıkları Çanakkale'de başlamış ve Atatürk'ün ölümüne kadar karşılıklı sevgi, saygı ve içten gelen bağlılıkla sürmüştür.

Atatürk, Fevzi Paşa'yı, ordu yönetim ve komutasının rastgele bir kimseye verilmeyeceğini söyleyerek, Genelkurmay Başkanlığı'na getirmişti. O da Silâhlı Kuvvetlerin en yüce katında, büyük hizmetlerde bulunmuş, özellikle orduyu daima politikadan uzak tutmuş, Atatürk İnkılâp ve İlkelere bağlı genç askerler yetiştirerek Büyük Önder'in güvenine lâyık olduğunu kanıtlamıştır.

Fevzi Çakmak, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Farsça, Arapça, Arnavutça ve Sırpça bilirdi.

Yazdığı Eserler:

Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi Hakkındaki Konferanslar,

Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri¹

B - FEVZİ ÇAKMAK'IN KURMAYLIK VE KOMUTANLIK NİTELİKLERİ

Askerlerin tarihî kişilikleri, onların meslekî yetenekleri ve askerlik sanatındaki becerileriyle orantılıdır.

1 - Fevzi Çakmak'ın Kurmaylık Niteliği:

Fevzi Çakmak, ciddi, çalışkan, doğru ve ileri görüşlü, bilgili, cesur, kesin karar sahibi, dürüst ve üstün ahlâklı, sekiz lisan bilen, eser vermiş bir kurmay subaydı.

Tümen, kolordu, ordu ve genelkurmay karargâhlarındaki kurmay görevlerinde çok başarılı olmuştur. O'nun kişilik ve karakteri astları üzerinde olumlu bir izlenim bırakmış onlara her zaman yardımcı olmuştur.

Fevzi Çakmak, küçüklerinin sevgi ve saygılarını, büyüklerinin güvenini kazanmış örnek bir kişiydi.

Gününün büyük kısmını çalışmakla geçiren, binbir mesele ile durmadan ve yılmadan uğraşan yetenekli bir karargâh subayı idi. Hazırladığı

¹ Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri; Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1989.

— Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 265-275.

— Mareşal Fevzi ÇAKMAK'ın 24 Ocak 1987-18 Ocak 1944 Tarihlerini Kapsayan Biyografileri Dosyası, Gnkur, ATASE Başkanlığı Arşivi 1-228, Dolap No. 59, Göz 10, Dos.3 F. 1-4, 1-5.

mükemmel plân ve emirlerle birliklerin hedeflerini süratle ele geçirmelerini sağlar, onların morallerini yükseltir, genç subaylara bu nitelikleriyle örnek olur, onların bilgi ve görgülerini artırıcı eğitim programları düzenlerdi.

2 - Fevzi Çakmak'ın Komutanlık Nitelikleri:

Fevzi Paşa, Osmanlı - İtalyan Harbi'nde, Balkan Harbi'nde, Birinci Dünya Harbi'nde ve İstiklâl Harbi'nde büyük birliklerin kurmay başkanlıklarını yapmış, tugay, tümen, kolordu ve ordulara komuta etmiş, her iki dönemde de Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı yapmış çok tecrübeli ve bilgili, kesin karar sahibi, cesur bir komutandı.

Stratejik ve taktik kuralları, bilim ve tekniği yol gösterici olarak almış, bunları kişisel deneyimleriyle birleştirip, durum ve koşullara göre uygulamış ve uygulatmıştır.

Komuta ettiği ve sorumluluğunu taşıdığı birlik ve karargâhlarda her zaman, her durumda astları üzerinde etkili olmuş, görevini en iyi bir şekilde yaparak amacın gerçekleşmesini sağlamıştır.

Millî Mücadele'nin lider kadrosunda, zekâsı, çalışkanlığı, soğukkanlı oluşu, muhakeme kabiliyeti, ihtiyatlı, sabırlı ve gayretli oluşu ile çok başarılı görevler yapmış, Başkomutanın daima takdirlerini kazanmış ve mesleğinin en yüksek rütbe ve makamına erişmiştir.

3 - Fevzi Çakmak'ın Askerî Niteliklerini ve Kişiliğini Yanıttan Bir Kaç Anı:

a - Yunanlıların İzmir'e çıkmalarını önleme çabaları:

1919 yılı Mayıs ayı başlarında Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapma hazırlıkları sürerken Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Yunanlıların bu tutum ve davranışlarını mütareke şartlarına uygun görüyor ve ilgililere bu yolda emirler veriyordu. Harbiye Nazırı'nın makamında bulunmadığı kısa bir süreden yararlanan Fevzi Paşa İzmir'deki Kolordu Komutan Vekili (sonradan şehit edilen) Alb. Süleyman Fethi Bey'e şu telgrafi çektirmişti.

"Çıkarılan devriyelerin peyderpey miktarlarının artırılarak Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve bir oldu bitti yaratmaları muhtemeldir. Bunun için derhal Averof zırhlısı komutanına, badema devriye çıkarılırsa, bunları Türk birliklerinin silâh ile karşılayacağını tebliğ ediniz. "Süleyman Fethi Bey'in" Dinlemeyip çıktıkları takdirde bu emir yerine getirilecek midir?" sorusuna da "Evet! Tereddüt edilmeden ateş edilecektir!" diyordu. Bu

tebliğ etkisini göstermiş işgal gününe kadar bir daha Yunan devriyeleri İzmir'e ayak basmamışlardı.

İtilâf devletlerinin baskısı ile Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığı'ndan uzaklaştırılmış, Yunanlılar da 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkmışlardı.

Sonraları bir süre Harbiye Nazırlığı'nda da bulunan Fevzi Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Org. Çobanlı) çok miktarda silâh ve cephanenin Anadolu'da toplanmasını sağladılar ve millî kuvvetleri her yönden desteklediler.

İngilizlerin İstanbul'u resmen işgalleri ve tutukladıkları Kuva-yı Milliyecileri Malta'ya sürmeleri üzerine Fevzi Paşa da Anadolu'ya geçti.

b - O'nun soğukkanlılığını, vefakârlığını ve inançlı kişiliğini yansıtan olaylar:

Asi Ethem olayından sonra Meclis'te sakin ve kendinden gayet emin bir tavırla "İşte, millî müdafaa vekili olarak söz veriyorum. Bir hafta sonra size yine bu kürsüden zafer müjdesini de kendim vereceğim" şeklindeki konuşması ve bu süre zarfında zaferin kazanılması, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı huzura kavuşturmuş ve İkinci İnönü Muharebesi'nde memleketin makûs talihi yenilmişti.

Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra da Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmalarda Cephe Komutanına saldıranları "Kararı kendisinin de tasvip ettiğini" söyleyerek susturmuştur.

c - Kendisini Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirmek isteyenlere karşı tepkisi:

Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefet grubu içerisinde, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silâh arkadaşları da vardı. Bunlar onun yavaş yavaş diktatörlük idaresi kuracağı endişesi içindeydiler ve yerine Fevzi Paşa'yı geçirmeyi düşünüyorlardı. Bu konuyu kendisine açtıklarında Fevzi Paşa onlara:

"Bana böyle bir mevkii lâıyk gördüğünüz için teşekkür ederim. Fakat bu teklifinizi kabul edemeyeceğim. Bu dediğiniz şey hiçbir zaman olamaz. Sizin de bu yolda çalışmaktan vazgeçmenizi tavsiye ederim. Hepimiz bulunduğumuz mevkilere rıza gösterecek ve elbirliği ile memleketin yükselmesi için çalışacağız; yapılacak o kadar çok işimiz var ki hepimize bol bol yeter. Eğer bu yolu bırakarak birtakım siyasî entrikalara kapılacak olursak

bu memleketi batırırız. Buna da hakkımız yoktur. Hele ordunun politika-ya karışmasına hiçbir şekilde razı olamam. Ben bugün ordunun en sorumlu bir yerinde bulunuyorum. Teklifinizi kabul edecek olursam yarın benim yerime geçecek olan bir paşa da ordunun kendisine bağlı olduğuna güvenerek beni devirir ve yerime geçer. Onu da çok geçmeden bir üçüncü paşa taklit eder. Memleket asıl o zaman askerî diktatörlüğe doğru kayar ve memleketin bizden beklediği hizmetlerin hiçbirisi yapılamaz.” demiştir. Fakat muhalifler bu büyük insanın sözünü dinlememişler ve Terakki-Perver Cumhuriyet Partisi’ni kurarak muhalefet dozunu, Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir suikastini düzenlemeye kadar götürmüşler. O da bunlara karşı sert bir tavir takınmış suikastle hiçbir ilgisi bulunmayan Kâzım Karabekir Paşa bile İstiklâl Mahkemesi’ne verilmişti. Kâzım Karabekir Paşa ile bazı- larının kurtulmasında Fevzi Paşa’nın da rolü vardır.

Mustafa Kemal Paşa, yapılan yukarıdaki teklifi her nasılsa öğrenmiş ama hiç renk vermemiş, fakat bu büyük insana saygısı ve güveni bir kat daha artmıştır.

d - Atatürk’ün vefatından sonra da Fevzi Çakmak’a Cumhurbaşkanlığı teklif edilmişti:

Ali Sait Paşa, Meclis’te ve orduda çoğunluk sizi Cumhurbaşkanı görmek istiyor deyince, O, “Arkadaşlarımızın bu duygularına teşekkür ederim. Fakat ben sadece Genelkurmay Başkanıyım. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı ancak Meclis’in içinden seçilebilir” demiş. “Peki bize aday gösterebilir misiniz?” sorusuna da “Sadece kendi düşüncemi söyleyebilirim. Bana kalırsa bugünkü durumda Atatürk’ün yerine geçmeye en lâ-yık olan şahıs İsmet İnönü’dür” cevabını vermiş, “Bu benim sadece kendi düşüncemdir. Fakat Büyük Millet Meclisi kimi lâ-yık görür de seçerse o benim de Cumhurbaşkanı olur. Yeter ki bu seçilme kanuna ve anayasa-ya uygun olsun!” sözlerini ilâve etmiş, nedenlerini de açıklamıştır.

e - Türkiye’yi İkinci Dünya Harbi dışında tutma gayretleri:

İkinci Dünya Harbi başlayınca, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye her fırsatta: “Savaş şu anda sınırlarımızın uzağındadır. Ama ne şekilde gelişeceği belli olmaz. Ordumuz bugünkü modern ordularla savaşacak güçte değildir. Zaten bir toprak isteğimiz de yoktur. Biz Atatürk’ün “Yurtta sulh cihanda sulh” prensibine sıkı sıkı sarılmalıyız. Savaşın ondan galip çıkan devletleri de ne derece perişan ettiğini bilirsiniz. O nedenle ne yapıp yapacak, ordumuzu kuvvetlendirecek fakat, savaşın dışında kalmak için çalışacağız.”

İsmet İnönü de her zaman bu siyaseti yürütmeye çalışacağını söylemiş ve bu sözünü tutmuştur. (Türk Büyükleri İsmet İnönü adlı cep kitabında bu konuya geniş yer verilmiştir.)²

C - FEVZİ ÇAKMAK'IN KATILDIĞI HARPLER VE MUHAREBELER

1911-1912 Osmanlı - İtalyan Harbi sırasında kolordu kurmay başkanlıklarında bulunmuş, fakat harekât bölgesi dışında görev yapmıştır.

1 - 1912-1913 Balkan Harbi:

Balkan devletleri yıllarca yaşattıkları ülkülerini dış kışkırtmalarla geliştirmiş, yer yer kanlı kaynaşmalar olmuş ve 1908 Meşrutiyeti'nden sonraki gelişmeler nedeniyle aralarındaki anlaşmazlıkları ve toprak davalarını bir yana bırakıp Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve mirasını paylaşmak üzere birleşmişlerdi.

14 Ekim 1912'de bir nota verilmiş, Sırp ve Bulgar birlikleri sınırlarımızı tecavüze başlamış, 16 Ekim 1912'de de Türk orduları harekete geçmişti.

Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan büyüme amacıyla, Bulgaristan ise Balkanlarda yaşayan bütün milletlerin özünü Bulgarların teşkil ettiği inancı ile Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde birleşmişler ve Balkanlarda dinsel ve siyasal bir birlik kurmak çabası göstermişlerdi. Bu amaç ve inançlarını gerçekleştirmek için başlattıkları Balkan Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Rumeli'yi boşaltmalarına neden oldu.

Fevzi Bey'in Harekât Şubesi Müdürlüğü'nü ve Kurmay Başkan Vekilliği'ni yaptığı Vardar Ordusu da Batı Rumeli'yi boşaltan birliklerdendi ve çok kötü koşullarda bu boşaltma harekâtını gerçekleştirmişti. Fakat görevini aksatmamış, 19 Haziran 1913'te Seman iskelesinden hareket ederek İstanbul'a gelmişti. Fevzi Çakmak şöyle diyordu: "Batı Rumeli'de 500 yıllık

² ATATÜRK Kemal; NUTUK, c.II, Ankara Başbakanlık Basımevi, 1984, s.302, 343, 397, 398, 416, 418, 454, 504, 540.

— NUTUK'ta Anılan Komutanların Biyografileri, Gnkur. ATASE Başkanlığı, Ankara Gnkur. Basımevi, 1981, s.8.

— Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; s.263-275.

— Mareşal Fevzi ÇAKMAK'ın Biyografileri, Gnkur. ATASE Başkanlığı Arşivi: 1-228, Dolap No.59, Göz.10, Dos.3, F.12, 13.

— Mareşal ÇAKMAK'ın Hatıraları; Hürriyet Gazetesi'nin 10 Nisan 1975 gün 9691 sayılı nüshası ve devamı, Anlatan: Adnan ÇAKMAK, Yazan: Murat SERTOĞLU

Türk egemenliğine veda ettik. Atalarımızın asırlarca kanlarıyla suladığı ve eski yeni bir çok şehitlerimizin gömüldüğü vatan parçasının bırakılması gönüllerimizde giderilmesi imkânsız acılar ve hasretler yaratıyordu. Cehalet ve politika kurbanı olan Batı Rumeli hâlâ pek elim buhranlar içinde çırpınıp duruyor.”

Türk Şark (Doğu) Ordusu, Pınarhisar-Lüleburgaz genel hattına çekilmişti. Bu hattı başarıyla savunurken birçok nedenlere dayanan Başkomutanlığın emirleriyle 2 Kasım 1912’de Çatalca mevzii gerisine alındı. Burada başarılı muharebeler verdi.

Garp (Batı) Ordusu, Komanova’da yapılan muharebeyi kaybetmişti.

29 Eylül 1913’te yapılan İstanbul Antlaşmasıyla Balkan Harbi sona erdi.

2 - 1914-1918 Birinci Dünya Harbi.

Balkan Harbi, iki dönemliydi. Birinci dönem, Osmanlı İmparatorluğu ile, bağlaşıklık devletler (Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) arasında, ikinci dönem ise Bulgaristan’la diğer devletler arasında cereyan etmişti. Türk ordusu bu savaştan büyük kayıplarla çıkmış, ordunun elindeki silâh, araç ve gereçlerin büyük bir kısmı yok olmuştu. Kazancımız, Edirne’nin geri alınmasından ibaretti. Elden çıkan silâh, araç ve gereç, Birinci Dünya Harbi’ne kadar yerine konulamamıştı. Dolayısıyla Türk ordusu, seferberliğini tamamlamadan % 20 noksan silâh ve cephane, çok eksik araç ve gereçle Birinci Dünya Harbi’ne girme durumuna düşmüştü.

Avrupa’nın büyük devletlerinin oluşturduğu siyasî grupların güçlülüğü karşısında Osmanlı devletinin durumu son derece kritik ve karanlıktı.

3 Ağustos 1914’te harp bütün Avrupa’yı sarmıştı. 29 Ekim 1914’te Karadeniz Olayı adıyla tarihe geçen trajik oyunla biz de harbe katıldık. İlk Ruslar Kafkas sınırına tecavüz ettiler. 3 Kasım 1914’te bütün Üçlü Anlaşma Devletleriyle harbe tutuştuk ve sırayla cepheler açılmaya başladı.

a - Çanakkale Muharebeleri (3 Şubat 1915 - 9 Ocak 1916)

Anlaşma devletlerinin Çanakkale Boğazı’nı deniz yoluyla aşarak Rusya’ya yardım plânları hedefine ulaşamayınca boğazları kara harekâtıyla düşürmek maksadıyla 25 Nisan 1915’te Gelibolu yarımadasına çıkarma yaptılar.

Seddülbahir'e çıkanlar kuzey istikametine (Alçıtepe-Maydos), Arıburnu bölgesine çıkanlar doğu istikametine (Conkbayırı-Maydos) ilerlemeye başladılar. Yarımada'yı bir iki gün içinde ele geçirmeyi plânlanmışlardı. Fakat kuzeydeki başarısızlıklarına Kirte'de özellikle 6 Mayıs 1915 günü 2'nci Kirte Muharebesi'nde verdikleri ağır zayıat da eklenince 300-500 metre ilerleyerek varabildikleri yerde toprağı kazıp gömüldüler. Akıtılan İngiliz kanı elde edilen kazançla orantılı değildi. Kıyı başlarında tutunup tutunamayacakları da şüpheliydi.

Amiral De Robeck'in yeni takviye kuvvetleri gelinceye kadar, donanmanın bir kez daha boğazı zorlama önerisi kabul edilmeyip, ordunun Kilitbahir plâtosunu ele geçirmesine kadar, boğazı geçme girişiminin durdurulmasından sonra yapılacak şey, orduyu yeterince takviye etmek ve Çanakkale Boğazı'nın açılmasını bu yolla sağlamaktı. Bu takdirde, Çanakkale sorunu başarı ile sonuçlanır, Türklerin yenilmesi, Rus Kafkas Ordusu'nun serbest kalması ve bu kuvvetleri başka alanlarda kullanma olanağı elde edilebilirdi. Fakat Lord Kitchener, Batı Cephesi'nin ısrarla takviye ve cep hane istekleri, İngiltere'ye yöneltilecek bir Alman çıkarması endişesiyle, Çanakkale Cephesi için vadettiği birliklerden ancak 52'nci tümeni yola çıkarabilmişti.³

Anlaşma devletleri üç hafta boyunca Çanakkale sorununa çözüm yolu ararken, 5'nci Ordu da bu zamanı değerlendirmiş ve savunma düzenini pekiştirmişti.

2'nci Kirte Muharebesi'nin başarıyla sonuçlanması, 5'nci Ordu Komutanının birliklerine güvenini arttırmış, alacağı takviyelerle özellikle Arıburnun kesiminde bir taarruz yaparak düşmanı denize dökmeyi tasarlamasını sağlamıştı. Yalnız Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın 11 Mayıs 1915 günü yaptığı denetlemede "Kuzey Grubu iki adımlık yerdeki düşmanı tepeleyemedi" gibi sözlerle kınaması, 15 gündür gece gündüz durmadan çarpışan, düşmanla kıyasıya boğuşan birliklerin ve komutanların morallerini bozmuştu. Bu meyanda Güney Grubu Komutanlığı'na Weber Paşa atanmış ve 5 Mayıs 1915'te göreve başlamıştı. 9 Mayıs'ta İngiliz ve Fransızların 7'nci Tümen bölgesine yaptıkları taarruz püskürtülmüş, 10 Mayıs'ta Akbaş'a ulaştan 12'nci Tümen de bu grubun emrine verilmişti.

İngiltere Kralı'nın doğum günü olan 4 Haziran'da başlayan 3'ncü Kirte Muharebesi üç gün sürdü. Bu sırada Arıburnu'nda da gösteriş taar-

³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; C.V. 3'ncü kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur. ATASE Bşk. Ankara, Gnkur. Basımevi, 1980, s.10-12.

ruzları yapıldı. 9 ve 12'nci Tümenler Kirte mevzilerini kahramanca savundular ve zaman zaman yaptıkları karşı taarruzlarla düşmanı yıpratmışlar. Fakat iki taraf da ağır zayıat vermişti. 21'nci Alay Komutanı Yarbay Halil'in cephedeki birlikleri başarıyla değiştirmesi düşmanı şaşırtmıştı.⁴

21 Haziran - 6 Ağustos tarihleri arasında yapılan Zığındere ve Kerevizdere muharebeleri de tarafları bir hayli yıpratmıştı. Bu arada Güney Grubu Komutanı Weber Paşa ayrılmış yerine 2'nci Ordu Komutanı Vehip Paşa atanmıştı. 2'nci Kerevizdere Muharebeleri sırasında (13 Temmuz 1915'te) Fevzi Paşa 5'nci Kolordu Komutanı olarak göreve başlamış, Yarbay Kazım Karabekir de 14'ncü Tümeniyle, 4'ncü Tümeni değiştirmişti. 8, 10 ve 13'ncü Tümenlerin de bu bölgeye gelmesiyle Türk savaş gücü artmış ve güven sağlanmıştı.⁵

5'nci Kolordu'nun Kerevizdere'deki 4'ncü Tümeni, Albay Celal'in; 6'ncı Tümeni, Kurmay Yarbay Şakir'in; 7'nci Tümeni, Kurmay Albay Halil'in komutasındaydı.

Batı'daki 14'ncü Kolordu'nun Komutanı da Mirliva Trommer Paşa idi.

İkinci Kerevizdere Muharebeleri sırasında Seddülbahir kesimindeki İngiliz ve Fransız birlikleri:

Başkomutan: Sir Jan Hamilton

8'nci İngiliz Kolordusu, Komutanı: General Hunter Westen

29,42 ve 52'nci İngiliz Tümenleri, Kraliyet Deniz Tümeni ve Seddülbahir'e çıkmakta olan 13'ncü Tümen.

Fransız Kuvvetleri Komutanı General Bailland

1 ve 2'nci Fransız Tümenleri

Bu muharebede yukarıdaki birlikleri, 4 ve 7'nci Türk Tümenlerini karadan ve denizden, 14 uçak da havadan bombardıman ederken piyadeleri de taarruzlarını geliştiriyorlardı. Türk birliklerinin boğaz boğaza yaptıkları muharebe karşısında İngilizler eski siperlerine kaçmaktan başka çare bulamadılar. Fransızlar da şaşkınlaşmıştı. 5'nci Kolordu birliklerinin emir beklemekten süngü takıp Allah Allah ...sesleriyle kükremeleri gözleri yaşartan bir manzara oluşturuyordu. Bununla da yetinmeyip gece taarruzlarıyla bir

⁴ a.g.e.; s.43.

⁵ a.g.e.; s.142.

kısım siperleri de geri aldılar. Bu muharebede 5'nci Kolordu'dan 29 subay, 984 er şehit düştü.⁶

Fevzi Paşa daha sonra Albay Mustafa Kemal'in rahatsızlığı nedeniyle Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan ayrılması üzerine bu göreve getirilmiş ve düşmanın tahliyesi sonuçlanıncaya kadar bu görevde kalmıştır. (6 Aralık 1915 - 9 Ocak 1916)

b - Doğu Cephesindeki Muharebeler:

5'nci Kolordu, 3'ncü Ordu'nun emrine verildikten sonra Fevzi Paşa, 16 Mart 1916'da kolordusu ile Doğu Cephesi'ne katıldı. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Fevzi Paşa'yı Çoruh ve Lazistan Cephesi Komutanı olarak görevlendirdi. Fevzi Paşa 20 Mart'ta Bayburt'a geldiğinde, Rus birlikleri Çoruh Vadisi'nden Bayburt'a doğru ilerlemekteydi. Fevzi Paşa komutasındaki birlikler, Çoruh'ta Kaledere'de ve Kop'taki muharebelerde birer kahramanlık destanı yarattılar.

Fevzi Paşa, 19 Nisan 1916'da 3'ncü Bölge Komutanlığı'na, 7 Eylül 1916'da yapılan kuruluş değişikliğiyle de 2'nci Kafkas Kolordusu Komutanlığı'na getirildi ve kolordusu ile Murat Nehri kuzeyinde verdiği başarılı savunma muharebesiyle kuvvetli Rus birliklerini durdurdu.

Fevzi Paşa, 5 Temmuz 1917'den itibaren Doğu Cephesi'nde cereyan eden muharebelerde 2'nci Ordu'ya komuta etti. 9 Ekim 1917'de 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanarak Suriye Cephesi'ne gitti.

Bu Cephe'de, İngilizlerin 8 Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçirmeleri sırasında, düşmana angaje olmuş, birliklerini zamanında çekerek, imha edilmekten kurtarmıştı.

1918 yılı başında 7'nci Ordu kuzeye çekilmişti. Allenby, sağ kanadının emniyetini sağlamak maksadıyla 19 Şubat'ta kuzey istikametinde taarruza geçti ve Eriha Muharebesi Türk birliklerinin Şeria Nehri kuzeyine çekilmesiyle sonuçlandı. Fevzi Paşa, buradaki hizmetlerinden dolayı 28 Temmuz 1918'de Ferik (Korgeneral) liğe terfi ettirildi. 1 Eylül 1918'de rahatsızlığı nedeniyle 7'nci Ordu Komutanlığı görevini Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a döndü.

⁶ a.g.e.; s. 230-250.

3 - 1919-1922 İstiklâl Harbi:

Birinci Dünya Harbi'nin galip devletleri Mondros Ateşkes Anlaşması'na dayanarak, Hasta Adam dedikleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan Anadolu'yu parçalayıp, bölüşmeye ve stratejik yollara hâkim olmaya başlamışlardı. Yabancı devletlerce, kışkırtılan ve desteklenen azınlıklar da şiddet eylemlerine giriştiler.

Devletin ve vatanın düşmekte olduğu felâketi gören halk umutsuzluğa düşmüştü. Kurtuluş yolunu arayan bir kısım Türk toplumu, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerini oluşturuyor fakat bu kuruluşlar bölgesel kalıyordu.

Osmanlı Hükûmeti, işgalci devletleri gücendirmemeye çalışıyor ve kendi çıkarlarını düşünüyordu. Padişah ise, taç ve tahtını korumaya çalışıyordu.

Bazı sözde aydınlar İngiliz Muhipler Cemiyeti kuruyor, bazıları Amerikan mandası istiyordu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesini sağlamaya çalışıyor. Padişahın büyük güvenini kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi, Damat Ferit Paşa'nın da yerini koruması bakımından işine geldi ve 9'ncu Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan bir gün önce 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İtilâf Devletlerinin isteği ve desteğiyle İzmir'e çıktılar.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken yakın arkadaşlarıyla görüşmüş ve onların kendisini desteklemelerini sağlamıştı.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Paşa gerek ordusunun başında iken ve gerekse görevinden ve askerlikten ayrıldıktan sonra yakın arkadaşları tarafından samimî bir şekilde desteklenmişti. Bu meyanda Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nazırlığında (Millî Savunma Bakanlığı) halef, selef olan Fevzi ve Cevat Paşalar da bütün olanaklarıyla kendisini desteklemişlerdi.

Yaşamı bölümünde belirtildiği gibi 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sırasında Cevat Paşa Malta'ya sürülmüş, Fevzi Paşa da kendi makam odasında İngiliz subayları tarafından tehdit edilmişti.

Fevzi Paşa bu durumda İstanbul'da kalmasının yarardan çok zarar getireceği düşüncesiyle 27 Nisan 1920'de Ankara'ya gelmiş, önce Kozan

Milletvekilliği'ne, sonra Millî Savunma Bakanlığı'na ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği'ne seçilmiştir. 9 Kasım 1920'de de, Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in Batı Cephesi'nde görevlendirilmesi üzerine bir süre Genelkurmay Başkanlığı'na da vekâlet etmiş; 5 Ağustos 1921'de de Millî Savunma Bakanlığı'ndan ayrılarak asaleten Genelkurmay Başkanı olmuştur.

a - İnönü Muharebeleri:

Fevzi Paşa bu muharebelerde önce Türk Ordusu'nun düzenli bir ordu haline getirilmesi için büyük çaba harcamış, haber alma faaliyetini hızlandırarak düşmanın kuvveti, taarruz istikametleri hakkında kısa sürede önemli bilgiler elde etmiş, Batı Cephesinin cephane ihtiyacını kısmen sağlamış ve moral takviyesi yapmıştır.

b - Sakarya Meydan Muharebesi:

Fevzi Paşa, Başkomutanın yanında bir Genelkurmay Başkanından beklenenin çok üstünde çaba harcamış, siperden sipere koşarak Türk askerinin zafere inancı ve direnme gücünü arttırmıştır. 23 Ağustos 1921'de başlayan, 22 gün, 22 gece süren Yunan taarruzları bu sayede kırılmış ve 12 Eylül'de Sakarya batısına çekilmek zorunda bırakılmışlardır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Meclis'te yaptıkları konuşmada Fevzi Paşa için: "Bu parlak muzafferiyetin âmili olan zevatı huzur-u âlinizde ve bu kürsüden büyük hürmet ve takdirat ile yadetmeyi bir vecibe-i vicdaniye addederim. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisimiz Fevzi Paşa Hazretlerinin bu meydan muharebesinde ifa ettiği hizmet pek büyük sitayişlerle yadedilmeye sezâdır. Pek muhterem, faziletli ve kıymetli olan bu zatiâli muharebe meydanlarının hemen her noktasında gece ve gündüz hazır bulunmuş ve musib (isabetli) ve kıymetli tedbirleri mahallinde icap edenlere bildirmiş ve daima ferahlık verecek ve kuvve-i maneviyeyi yükseltecek öğütler vermiştir. Onun bu fevkalâde hizmetleri şayan-ı takdir ve tahsindir" diyordu.

c - Büyük Taarruz (Afyon-Dumlupınar Meydan Muharebesi) ve Takip Harekâtı (26 Ağustos - 9 Eylül 1922)

Taarruz plânının hazırlanmasında ve taarruzun icraasında Başkomutan'a yardımları; gelişen durumlara göre cepheden cepheye koşması, 4

Ekim 1922 günü yapılan Büyük Millet Meclisi toplantısında, Mustafa Kemal Paşa tarafından şöyle değerlendiriliyordu:

“Ordumuzun kudreti, kabiliyeti ve hazırlık derecesi hakkında güvenimiz tamdı. Fakat bir defa daha Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri ile cepheye gittik ve baştan sona kadar ordumuzu tekrar gözden geçirdik. Düşman mevzileri ve düşman ordusu da tetkik edildi. Bu son teftişimizin neticesi mevcut olan kanaat ve imanımızı kuvvetlendirdi. O, zaman kesin olarak taarruz hazırlığı için emir verdim.

Efendiler! Taarruz ötedenberi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin pek derin ilme vukufa, pek derin feyz ve tecrübelere dayanarak hazırladığı plân dahilinde vukubulacaktı. Bu plân dahilinde hazırlık emri verildikten sonra tabiatıyla maksatlarımızı gizlemekte fayda buluyorduk. Buna uygun olarak da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile cepheden Ankara’ya ayrı ayrı döndük.”⁷

d - Mareşal Fevzi Çakmak’ın Eserlerinden Alınan Dersler

Mareşal Fevzi Çakmak’ın Harp Akademilerinde verdiği konferanslar o dönemin genç kurmayları için yararlı olduğu kadar bugün de elden ele dolaşmakta, Harp Tarihi değeri yanında, “Ordunun Politikaya Karışmasının Sevk ve İdare Üzerindeki Etkileri”; “Stratejinin Politikayla İlişkisi, Harp Yönetiminin Ana Kuralları ve Stratejide Amaç’ın Önemi” gibi dersler ve Vardar Ordusu Kurmay Başkan Vekili olarak verdiği bilgiler çok değerlidir.

1 - 1927 yılında Harp Akademilerinde Verdiği “Garbî Rumeli’nin Suret-i Ziyayı ve Balkan Harbi’nde Garp Cephesi” Konulu Konferanslarından Çıkartılan Dersler:

Bu konferanslarda beş ilin (Selânik, Kosova, Manastır, İşkodra, Yanıya) elden çıkmasından söz edilmekte ve bir iki meydan muharebesiyle kalınmayarak bir memleketin savunması ele alınmaktadır. Büyük asker, “Bulgaristan Birinci Dünya Harbi’ne girmiş ve bir çok yenilgiye uğramış fakat mevcudiyetini korumuş, halbuki bizim Rumeli’deki yenilgimiz doğrudan doğruya Avrupa’daki varlığımıza yönelmiş kesin bir çöküştü.

⁷ Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; Harp Akademileri Komutanlığı İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s.263, 275.

Mareşal Fevzi Çakmak’ın Hatıraları; Hürriyet Gazetesi’nin 10 Nisan 1975 gün 9691 sayılı nüshası ve devamı. Anlatan Adnan ÇAKMAK, yazan Murat SERTOĞLU.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları.

Bu çöküş nedenlerini iç, dış ilişkiler ve harekât olmak üzere üç bölümde arayabiliriz” diyor ve şöyle açıklıyor:

İç İlişkiler: Barışta milleti belli hedeflere yöneltecek bir programa ihtiyaç vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüncesi ve politikası “Anane-i İslâmiye” idi.

1908 inkılâbıyla gelen Meşrutiyet idaresinin de bir hedefi yoktu. Halbuki İstiklâl Harbi'nde gaye, erden başkomutanına kadar herkes tarafından pek derin hissedilmiş ve idrak olunmuştu. Mondros Mütarekesi bütün milletin gönlünde istiklâl ateşini alevlendirmişti. Balkan Harbi'nde bunlar yoktu. Türklük düşüncesi gelişmemişti. Birlik yoktu.

Bir millette birlik olmazsa teşkil edeceği ordunun manevi gücü de zayıf olur.

Dış İlişkiler: Avrupa dengesi için Fransızlar bir İtilâf-ı Müselles yapmışlardı. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de ülküsünü yürütmek için bir doğu politikası izledi. Ruslarla, Afganlılarla antlaşmalar yapıldı. İranlılarla iyi ilişkiler kuruldu. Halbuki Osmanlı Devleti'nin, Meşrutiyet döneminde dahi esaslı bir politikası yoktu. Biri Başbakan olur Alman siyaseti izler, diğeri gelir İngiliz siyaseti güderdi. Alman siyaseti izlediği sırada da İttifak Devletleri bize zarar verdi. Avusturya; Bosna-Hersek'i ilhak, İtalya Trablusgarb'ı işgal etti.

Hükûmetin Balkanların aleyhimizdeki birleşmelerinden bile haberi yoktu.

Ruslar harp olmayacağını garanti ederek hükûmeti kandırıyor ve askerini terhisini sağlıyorlardı. Bunu Anadolu harekâtı sırasında “Lloyd George” da yaptı. Londra'da Bekir Sami Bey heyetiyle Barış Antlaşması yapılırken Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlardı. Fakat inanmadık, aldanmadık. İkinci İnönü Zaferiyle onlara gerekli cevabı verdik.

Harekât: Ordu teşkilinde, savunma veya taarruz amacından hangisinin uygulanacağı önceden açık olarak belirtilmelidir. Almanlar taarruzî, Fransızlar tedafüî bir plânla amaçlarına ulaşacaklarını düşünüyorlardı. İstiklâl siyaseti gütmediğimiz aksine haris hükûmetlerin saldırgan tutumlarıyla karşı karşıya bulunduğumuz için askerî teşkilâtımız savunma amacına uygun bir şekilde düzenleniyordu. Rumeli'nin hemen her tarafı şüphesiz savunulacaktı. Cephenin bu durumuna göre irtibatların yapılması ve korunması ve kuvvet çoğunluğunun doğuda mı, merkezde mi toplanacağını esaslı bir surette incelenmesi ve kararlaştırılması önemliydi.

Batı Rumeli'de üç kolordu ile müstakil üç tümen vardı. Seferberlikten önce Trakya ve Makedonya'daki askerî gücümüz düşmanlarımızın iki katı idi. Seferberlikte de tabii ki üstünlüğümüzü koruyacaktık. Halbuki Rusların harp olmayacak sözlerine kanarak 70.000 er terhis edilmişti. Bulgaristan ise bu sırada manevra bahanesiyle ordusunu takviye ediyordu.

Ordunun bir de manevî cephesi vardır. Avrupa, maneviyatı sarsılmış milyonlarca Türk'ün 1-2 milyon Ermeni veya Rum tarafından idare edilebileceği kanısına varmış ve bizim imhamızı kararlaştırmıştı.

Balkan Harbi öncesi ve harp süresince Batı Ordusu'nda hizmet etmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın görüşlerini yansıtan bu eserinden genç subaylara ışık tutacak ve ders alınacak konular aşağıya çıkartılmıştır.

a - Orduya Politikanın Sokulmasının Sevk ve İdare Üzerindeki Etkileri:

"1912 yılında İstanbul'dan Arnavutluğa gelen 1'nci Tümen'in eğitimi ve bütün hizmetleri çok düzenliydi. Ne yazık ki, her bakımdan örnek olan bu tümen de kendini partizanlığa kaptırdı ve birkaç subayın kıskırtması ile her türlü niteliğini ve yeteneğini kaybetti. Öyle ki erler subaylarını, subaylar komutanlarını tanımaz oldular. ...Günden güne artan keşmekeş içinde devletin nüfuz ve itibarı zedelendi ...panik başladı. Doğu ve Batı Ordularımız hemen aynı zamanda çöktü. Bozguna uğrayan bu birliklerden bazı subaylar çekilirken bile siyaset kavgası yapıyor, muhalifler birbirlerini kurşunlayabiliyordu. Çok gariptir; esir olanlar da aralarında bu tür kavgaları sürdürüyorlardı."

Mareşal Fevzi Çakmak; bu günleri hiç unutmamış ve Gnkur. Başkanlığı süresince orduyu daima politikanın dışında tutmuştur.⁸

b - Strateji - Politika İlişkisi; Harp Yönetiminin Ana Kuralları ve Stratejide Amaç:

Balkan Harbi'nde Osmanlı Başkomutanlığı'nın uygulayacağı stratejinin amacı düşmanı, güttüğü maksadı bırakmaya sürüklemek suretiyle tehdidi ortadan kaldırmak, müttefiklerin en güçlüsü olan Bulgarların karşısında, eldeki gücü yoğunlaştırarak, kuvvet çoğunluğu sağlamak olmalıydı. Başkomutanlık böyle bir amaç gütmeyeceği gibi Batı Ordusu'nun verdiği emirlerde de stratejik bir amaç güdülüyordu.

⁸ Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbinde Garp Cephesi Hakkındaki Konferanslar; İstanbul, Harp Akademileri Matbaası 1927, s.15, 16.

Batı Ordusu'nun 25 Ekim 1912'deki verdiği emre göre üç kolordu Manastır'da, iki kolordu Selânik'te, bir kolordu İpek-Manastır arasında, birer kolordu da İşkodra ve Yanya'da savunmada bulunacaktı. Bu düzende hiçbir stratejik amaç olmadıktan başka âdeta kuvvetlerin parça parça yenilmesi için düşmanlara fırsat verilmiş oluyordu. Hele Selânik'deki kuvvetin iki düşman arasında bırakılması büyük bir hatadır. Özellikle, sefer plânına da aykırıdır. Bu yüzden 40.000 kişilik bir kuvvet, oldukça çok mühimmat ve gereç Selânik'le Serez arasında dökülüp kalmıştı. Bu amaçsız tertiplenme ile son başarı umudu da yitirilmişti. Altı kolorduyu bütün araç ve gereçleriyle Manastır'da toplamak bize 100.000 kişilik bir Türk Ordusu kazandırır ki bununla, düşmanın yapacağı hatalardan da yararlanarak başarı sağlanabilirdi.

Batı Ordusu Komutanı'nın orduyu Vardar hattında toplamak istemesi yerindeydi. Ancak birliklerin perişan bir durumda bulunmaları, özellikle redif ve ikmal erlerinin tümünün memleketlerine savuşmuş bulunmaları, Üsküp'te, subayların bile savunmayı kabul etmeyecek kadar disiplinden yoksun oluşları çok feci bir durum yaratmıştır.

Batı Ordusu'nun bu amaçsız ve kararsız tutum ve durumu, askerinin davranışı Koçan ve Pirlepe'de de sürdü. Pirlepe'de toplandıktan sonra düşmanın Kalkandelen yönünde belirmesi üzerine Kırçova'ya tekrar kuvvet göndermek zorunda kalınması Batı Ordusu komutanının ileri görüşten de yoksun olduğunu kanıtlar. Nitekim 6'ncı Kolordu, zamanında Soroviç'e gönderilseydi 18'nci Tümen bozulmamış belki de Selânik kurtarılmış olurdu. Kısacası, Batı Ordusu bir amaç doğrultusunda atılacak ve cesaretle sevk ve idare edilmiş olsaydı başarı sağlanabilirdi. Şu halde durumu önceden görüp olaylara yön vermenin, durum üstünlüğü sağlayıcı önlemleri zamanında almanın; aracı amaca göre geliştirilen bir strateji ilkesi olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Batı Ordusu Yunanlıların güneyden Kayalar istikametinde ilerlediğini dikkate alarak Manastır Muharebelerinin alacağı duruma göre Soroviç bölgesine kuvvet ayrılmasını Rahmanlı dolaylarındaki eşkıyanın tenkilini, 1150 rakımlı tepenin geri alınmasını; Resne yolunun açık bulundurulmasını emretti ve karargâhıyla 16/17 Kasım gecesi Manastır'dan Filorina'ya geldi.⁹

⁹ a.g.e.; s.180, 181, 188.

c - 18 Kasım 1912 Sırp Harekâtı:

General N. Meyer "Türkler sol yanlarındaki bütün kuvvetleri ve genel ihtiyatının bir kısmını (25.000 - 30.000 kişi) ile batıya doğru Ohri yolunu tekrar açmak üzere 2'nci Ban Morova Tümeni üzerine bir karşı taarruz yaptılar, bu tümen çok zor duruma girdi. 1'nci Ban Morova ve hatta 1'nci Ban Drina Tümenleri tarafından desteklendi" diyor.

Aynı yazar, 6'ncı Cavit Paşa Kolordusunun açılan Resne yolundan geçerek geldiğini Sırp'ların orada gerilediklerini, yukarıda adı geçen Sırp tümenlerinin 18 Kasım'da Manastır'a giremediklerini de yazıyor.

Bukay da, Vardar Ordusu'nun iki yanından kuşatılarak imha edilecek duruma geldiğini, bununla beraber Sırp'ların da 8.000 kadar zayıat verdiklerini söylüyor. Sırp askeri çok yorgun ve bitkindi.

Bizim kaybımız da 1.000'i şehit olmak üzere 3.000'e yaklaşıyordu, diyor. Bu belgelerden zaferin Türklerde olduğu, ama farkında olamadıkları anlaşılıyor.¹⁰

d - Vardar Ordusu Kurmay Başkan Vekili Yarbay Fevzi (Mareşal Çakmak) Bey'e Göre Tarafların Gücü:

Vardar Ordusu'nun mevcudu 38.768 olup muharip er toplamı 33.000 idi. (78 tabur) kısmen Hıristiyan olan yerli erler Manastır çekilmesinden sonra dağılmışlardı.

Sırp'ların, 5 Tümeni ve bir bağımsız tugayları (80 tabur), Yunanlıların, 4 tümenleri vardı (36 tabur) tüfek mevcutları Türklerin iki katı kadardı.

Manastır Bölgesi'ndeki Genel Kaybımız: Yunanlılarla yapılan muharebedeki zayıat dahil 3.500 er idi. Manastır ve Florina'da bir hayli piyade cephanesi düşman eline geçmişti. Esir sayısı hasta ve yaralılar dahil 3.000 kadar olup 50 top düşmana terk edilmişti.

Vardar Ordusu Kurmay Başkanı Albay Halil'in hava değişimini geçirmek üzere İstanbul'a gitmesiyle 10 Mayıs 1913'ten beri Kurmay Başkanlığına vekâlet etmekte olan Yarbay Fevzi (Mareşal Çakmak) Nisan 1913 olaylarını da şöyle anlatıyor.

¹⁰ a.g.e.; s.282, 285.

“Altı aydan beri devam eden Balkan Harbi Çatalca, İşkodra ve Fiyer dolaylarında birbirinden habersiz muharebe eden üç grupta da artık harbe son vermek lüzum ve ihtiyacını aynı zamanda hissettirmişti. Nisan ortalarında Çatalca’da ikinci mütarekenin yapıldığından Batı Ordusu habersizdi. Arnavutların Resneli Niyazi Bey’i iki arkadaşıyla birlikte şehit etmelerine benzer suikast, hırsızlık ve tecavüz hareketleri devam ettiği için yeni bir bindirme yeri yapılmasına teşebbüs edilmişti. İşkodra müdafilerinin Karadağlılarla anlaşarak silâhlarıyla kaleden çıkmalarına dair İstanbul’un ve Avrupa devletlerinin bilgisi olmadığı için, Batı ordusunun Draç üzerine yürüdüğünü sanarak mütarekeye aykırı bir durum çıkaracak bu hareketin acele durdurulması Başkomutanlık Vekâleti’nden emrediliyordu. Avrupa büyük devletleri de Batı Ordusu’nun o bölgeden (Bulgarların barış suretiyle çıkarılmasına itirazına rağmen) bir an önce ve barış suretiyle çıkarılmasını istiyorlardı. Mayıs’tan itibaren İstanbul’a nakliyat başladı.”¹¹

Haziran 1913’ün ilk yarısında Batı Ordusu’nun genel kuvvesi şöyle idi.¹²

	Subay	Er	Hayvan	Top	Makinalı Tüfek
Vardar Ordusu	1.252	20.201	2.500	18	28
İşkodra’dan					
Çıkanlar	348	7.953	1.100	26	15
Toplam	1.600	28.154	3.600	44	43

2 - 1936 Yılında Yine Harp Akademilerinde Verdiği “Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri” Başlıklı Konferansından Çıkarılan Dersler:

Büyük Harp’te Türkiye altı büyük cephe açmıştı.

1 – Doğu Cephesi

2 – Çanakkale Cephesi

3 – Suriye Cephesi

4 – Irak Cephesi

¹¹ a.g.e.; s.470, 471.

¹² a.g.e.; s.306.

5 – Yemen-Asir-Hicaz Cephesi

6 – Avrupa'daki Cepheler

Bunlardan, Çanakkale Cephesi Gelibolu Yarımadası burnuna tıkanmış, Suriye Cephesi Akdeniz'de Şeria Nehri doğusuna kadar dayanmış, Irak Cephesi Dicle'nin iki tarafında kalmıştı. Yemen-Asir-Hicaz tali bir cephe olup, Avrupa'daki cepheler millî yararlar düşünülmeden Enver Paşa tarafından Almanlar'ın yükünü hafifletmek için açılmış cephelerdi.

Doğu Cephesi ise, takriben Karadeniz'den Hemadan'a kadar 1.000 kilometrelik cephe üzerinde gerçek bir stratejik harekât olarak cereyan etmiş ve her iki taraf da bu cepheye büyük birlikler görevlendirmiştir (16 kolordu, 10 süvari tümeni gibi).¹³

3'ncü Ordu: 161.762 er, 168 top (92.094'ü muharip idi. Top ve Mt. olmayan ve talim terbiyeden yoksun birlikler düşülünce gerçek muharip 66.000).

Rus 3'ncü Kafkas Ordusu 120.000 piyade, 12.000 süvari, 432 toptan oluşuyordu (Avrupa cephesine gönderdikleri iki kolordu yerine yeni birlikler kurmuşlardı)

Alman Amiralisi Şoson'un idaresindeki Osmanlı donanmasının 29 Ekim 1914'te Sivastapol ve Odesa'ya yaptığı baskın sonucu 1 Kasım 1914'te Ruslar Doğu sınırlarımızı geçerek muharebeyi başlattılar. Biz de 11 Kasım 1914'te resmen harp ilân ettik.¹⁴

a - Birinci Dünya Harbi'ne Girmemizin Doğurduğu Sonuçlar:

Harbe girmemiz şu sonucu doğurdu:

Muharebeyi iki yıl uzatmakla her iki taraf da bitap düştü ve Almanya'yı ezmek hırsları yerine milletlerden sulh isteği belirdi.

Doğu'da Bolşeviklik çıktı ve sosyal düzeni sarstı. Harp sürseydi Fransa, İngiltere ve Almanya'da da aynı şey olacaktı.

Avrupa emperyalizmine karşı Amerikalılar, Wilson'un 14 maddelik prensipleri ile karşı çıktılar. İstila politikasını manda düşünceleriyle örtme-

¹³ Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri; İstanbul, Harp Akademileri Matbaası, 1936, s.1.

¹⁴ a.g.e.; s.11, 17.

ye zorunluluk görüldü ve bu suretle Alman toprakları büyük bir istilâ görmeksizin harbe son verildi.

Biz bu harbe girmeseydik boğazları açınca Rusya daha önce güçlenecekti. Bize ayrılan Rus ve İngiliz kara kuvvetleri ve donanması Almanlara gönderilecekti. Bulgaristan belki bu harbe katılmayacak ve Avusturya ise Sırbistan ve müttefikleri tarafından bir yılda yıkılacaktı.

Bütün bunlara karşın dökülen Türk kanları Almanları kurtardığı kadar Türkleri de kurtarmış yeni bir Türkiye kurulmuştur. ¹⁵

b - Doğu Cephesindeki Harekât ve Muharebeler Hakkında O Cepheye 2'nci Ordu Komutanı Olarak Çarpışmış Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak)'ın Görüşleri:

Köprüküy muharebesi dediğimiz tesadüf muharebesinde 9 ve 11'nci Kolordular arasında cepheyi mailen kesen bir yola paralel arahattı verilmesinden dolayı eğri şeritler oluşturmuş ve yan ateşlerine ve yorgunluklara ve birliklerin ileri geri dalgalanmalarına neden olmuştur. Savunma ve çekilmede birliklere bu şekilde arahattı verilebilir. Fakat taarruz ve takipte düşmanın çekilme yollarına dikey şeritler verilmelidir ki kesin sonuç alınabilsin. Görülüyor ki 3'ncü Ordu'nun sevk ve idaresinde ana fikir yoktur. Bir tesadüfî muharebe, keşif taarruzu ve büyük karargâhın baskısı sonucu ilerleme vardır. Sırf komutanların ve askerlerin kahramanlığı ile bu hareket gelişmiştir.

Azap muharebesine gelince, Maslofski'nin eserinden anlaşılıyor ki Azap muharebesini biz kazanmışız. Ruslar panik yapmışlar: 20, 21 Kasım'da Rus cephesi sıkışık bir durumdadır. Düşmanın kol ve katarları 21 Kasım'da panik yaptığından 1'nci Kolordu Komutanı Berhman ve kurmay başkanı Sarıkamış'a kaçmış ve muharebeyi Türkler'in kazandığını Tiflis'e bildirmiştir. Tiflis'ten durumu incelemek için Ordu Kurmay Başkanı Yüdeniç geliyor. O, birlikleri durdurmaya çalışırken garip bir tesadüf eseri olarak 3'ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa da o gece çekilme kararı veriyor. (Nedeni çok mermi sarfolunması, İd ve Narman'da Rus Tugay'ının ufak bir başarısının büyütülmesidir. Halbuki bu 30'ncü Tümen'le önlenebilirdi) Çekilme fırtınalı bir gecede yapıldı. Bazı kolordu komutanları üzüldü. Askerin güveni sarsıldı. Gnkur. 2'nci Başkanı Albay Hafız Hakkı cepheye gönderildi. 2 Aralık'ta Köprüküy'e gelerek durumu inceledi. Bir kolorduyla cepheden taarruz ederken iki kolorduyla düşmanın ku-

¹⁵ a.g.e.; s.21.

şatılmasını, Başkomutanlık Vekâleti'ne önerdi. Enver Paşa da Aralık ortasında Doğu Cephesi'ne geldi. Bu sırada Başkomutanlık karargâhında beraberinde getirdiği Poselt Paşa; Kars'ı kuşatmak için Erzurum'da hazırlık yapıyordu.¹⁶

c - Enver Paşa'nın Doğu Cephesi'nde Komutayı Alması ve Sarıkamış Felâketi:

Enver Paşa Doğu Cephesi'ne geldikten sonra, Kafkas hareketini yapan 3'ncü Ordu'nun uzağında 500, 600 ve hatta 1.000 kilometre yarı çapıyla hareket yapacak tümenlere Rusları Dağıstan'da ve Türkistan'da tespit etmek görevini vermişti.

İran'ı, Afganistan'ı Rus ve İngiliz nüfuzundan kurtarmak için buralara tümenler yerine, para ile bazı yetenekli kimseleri göndermek ve bu insanları yavaş yavaş kendi tarafına çekmek daha akıllıca bir davranış olurdu.

Albay Hafız Hakkı Bey'in plânına gelince: "Düşman arkasında adam görünce kaçar, Rusların tabiatı budur. Almanlar Tamenberg'de böyle yapmıştır" diyerek büyük çevirme hareketleri düşünülüyordu. Almanlar bu görüşü destekliyorlardı. Albay Hafız Hakkı, Ruslar kaçmadan onları ters cephele bir muharebeye mecbur ve esir etmek ve Kars'ı baskın ile almak istiyor, "İlkbaharda barış olunca bizim elimize bir şey geçmiş bulunmalı" diyordu. O da Enver Paşa'nın İran'daki kavislerinden daha küçük olmak üzere Ştanke Bey müfrezesini (2 tabur) bir kaç hudut taburu ve çetelerle takviye ederek Ardahan üzerinden Kars'a, 10'ncu Kolordu'yu Oltu üzerinden Novoselim'e, 9'ncu Kolordu'yu da Bardız üzerinden Sarıkamış'a gönderecekti ki, bu olanaksızdı. Çünkü aralarındaki mesafe uzaktı. Tam zamanında muharebe meydanında birleşemezdi. Bu süre zarfında cepheden ilerleyecek 11'nci Kolordu'yu kendi haline bırakıyorlardı. Top cinsleri harekâta uygun değildi.

Gerçeği gören ve bu plâna karşı çıkan 3'ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, görevden alındı. Enver Paşa komutayı aldı.

Hasan İzzet Paşa pasif, Hafız Hakkı ve Enver Paşa çok aktif idiler. İş başında ikisinin ortası normal bir komutan bulunamadığından Sarıkamış felâketi olmuştur.

27-31 Aralık 1915 tarihleri arasında Novoselim hattı kesilmiş, telsizler bozulmuş, Rusya Sarıkamış'tan haber alamıyor. Mişlayevski Tiflis'e git-

¹⁶ a.g.e.; s.39, 40.

miş, bu sırada Rus ordularına komuta eden Grandük Nikola 2 Ocak 1915'te İngiltere'den Türk kuvvetlerinin tespitini istiyordu. Bunun üzerine İngilizler Çanakkale harekâtı için görüşmelere başladılar. İşte bu sırada Sarıkamış felâketi yaşanmış ve Rusların bu başarısı İngilizleri kuşkulandırmıştır. Bu nedenle 19 Şubat 1915'te Çanakkale Cephesi'nin açılmasına karar verdiler.¹⁷

d - Sarıkamış Harekâtı Nasıl Yapılmalıydı?

İlk gün, 22 Aralık 1914'te kuzeyde Oltu taarruzu ve güneyde süvari tümenimizin harekâtı başlatılarak düşmanın iki yanı tehdit olunmalıydı.

23 Aralık'ta 9'ncü Kolordu, Kızılkilise - Mihkâr hattına, 10'ncü Kolordu Oltu'dan Çitak-Çardaklı hattına, Mürettep Tümen Tuzla'dan Kop'a ilerlemeli ve 24 Aralık'ta bütün ordu erkenden düşmana her taraftan taarruz ederek kesin sonuç alınmalıydı.

e - Sarıkamış Harekâtı'na Katılan Türk ve Rus Kuvvetleri ve Her İki Tarafın Zayıyatı:

Sarıkamış harekâtına katılan Türk kuvveti 118.000 kişi, 75.000 tüfek, 170 topdur. Rusların kuvveti de buna yakındır.

Ruslar 7.000 esir almışlardı. Bunlar da yaralı ve hastalardı. Zayıyatın 40.000 olduğu kabul ediliyor. 78.000 kişi ne oldu? 3'ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Albay Goze bile bunun hesabını veremiyor. Sonradan 38.000 kişinin hastanelere geldiği tespit edilmiş bunlardan da her ay 10.000 kişinin öldüğü kayıtlara geçmiş. Böylece ölü sayısı 60.000'i bulmuş, tifüs (humma-yı racia), dizanteri, tifo... vb. de askeri kırıp geçirmişti.

Rus yazarları, Rusların zayıyatını, 32.000 olarak ifade ediyorlar.

Bu felâketi hazırlayan, Paşalığa yükselen ve 3'ncü Ordu Komutanı olan Hafız Hakkı da tifüsten ölmüştür.¹⁸

f - 2'nci Ordu'nun Doğu Cephesi'ne Gelişi:

1915 yılı sonuna kadar bu cephede çeşitli muharebeler verdik. Çanakkale'den düşman çekildikten sonra Başkomutan Vekili Enver Paşa, işe güçlüğü nedeniyle Suriye çöllerine birlik göndermeyi düşünmüyordu.

¹⁷ a.g.e.; s.47, 48, 67, 68.

¹⁸ a.g.e.; s. 69, 78, 79, 80.

Irak'ta Tavshend kuşatılmış yeni gelen İngiliz kuvvetleri de durdurulmuştu. İran'da Kirmanşah elimizdeydi.

Doğu Cephesi için kuvvet isteniyordu. Enver Paşa "Rus baskısı karşısında Sivas'a kadar çekilebilirsiniz" diyerek bütün gayesini Avrupa'daki kesin sonuç yerinde kuvvet toplamaya hasretmişti. Falkenhayn'a bu kuvvetin o yerde kullanılmasını teklif ediyordu. Falkenhayn ise, sizin kuvvetleriniz dinlenmeye muhtaçtır. Sınırlarınızı savununuz diyordu. Buna rağmen, Galiçya, Makedonya ve Romanya'ya birer kolordu gönderildi ve birçok memleket evlâdi bu ülkelerde toprağa verildi. Nihayet Erzurum çekilmesinden sonra Başkomutan Vekili, memleketi düşmandan tahliye için 2'nci Ordu'nun Diyarbakır ve daha doğusundan Erzurum ve kuzeyindeki Rusların yan ve gerilerine taarruz etmek üzere 14 Nisan 1916'da yola çıkarılmasına karar verdi. Birinci Ferik (Orgeneral) Ahmet İzzet Paşa'nın komutasındaki 2'nci Ordu, 2'nci, 3'ncü, 4'ncü ve 16'ncı Kolordulardan oluşuyordu. Doğu Cephesi'nde 2'nci Ordu başarılı muharebeler verdi. Özellikle Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16'nci Kolordu 7 Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş'u Ruslardan geri aldı.

Doğu Cephesi komutanlığını da üstlenmiş olan Ahmet İzzet Paşa ile 3'ncü Ordu Komutanı Vehip Paşa arasında harekâtın sevk ve idaresi bakımından bazı anlaşmazlıklar çıktı ve Ahmet İzzet Paşa, 25 Kasım 1916'da görevinden ayrılarak İstanbul'a gitti.

Bir süre 2'nci Ordu Komutanlığı'na vekâlet eden Mustafa Kemal Paşa, 7 Mart 1917'de 2'nci Ordu Komutanlığı'na asaleten atandı. 5 Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa'nın 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanması üzerine, bu sırada 3'ncü Ordu Komutanlığı'nda bulunan Fevzi Paşa 2'nci Ordu Komutanlığı'na verildi ve 27 Temmuz'da da yeni görevine başladı.

Temmuz sonlarına doğru Almanlar Galiçya'da Rus cephesini yararak Kerenski hükûmetini zayıf düşürdüler.

Fevzi Paşa 9 Ekim 1917'de 7'nci Ordu Komutanı oldu ve 13 Ekim'de Halep'e geldi. İngilizlerin Irak ve Suriye'deki gayretlerine rağmen Rusların genel durumlarının bozulması nedeniyle 2 Kasım 1917'de Lenin taraftarlarının Kerenski'yi devirmesiyle Rusya'ya Bolşevikler hâkim oldu ve barış istediler. 7 Aralık'ta, Rusya, Almanya ve Avusturya arasında bir ateşkes anlaşması yapıldı. 16 Aralık'ta da Kafkas Orduları Grubu lağvedildi. 18 Aralık 1917'de Erzincan'da Ruslarla aramızda bir ateşkes anlaşması imzalandı.

Bu sırada beş Ermeni taburu Van'da toplanıp teşkilâtlandı ve her tarafta Müslümanlara zulüm yapmaya başladılar. Bolşevikler de barış görüşmelerini uzatarak propagandaya hız vermişlerdi. Bunun üzerine Almanlar anlaşmayı bozarak taarruza geçtiler.

Ermeni zulmünden Türkleri kurtarmak için 2'nci, 3'ncü Ordulara da ilerlemeleri için emir verildi. 7 Şubat'ta Kelkit işgal edildi. 3'ncü Ordu Erzincan'a, 2'nci Ordu Halep'e gitti. Bunun üzerine Bolşevikler tekrar barış istediler. 3 Mart 1918'de Brestlitovsk Antlaşması yapıldı. ¹⁹

g - 3'ncü Ordunun İleri Harekâtı:

12 Şubat 1918'de 3'ncü Ordu, Erzincan-Bayburt istikametinde ileri harekete geçti. Rus Ordusu ile aramızda bir çatışma yoktu artık. Karşımıza çıkan kuvvetler Ermenilerden ibaretti. Bunlar da Erzurum-Van genel istikametinde çekiliyorlardı. Sansa boğazında Dersimlilerin taarruzuna uğrayarak Erzincan'da Türklere yaptıkları zulmün cezasını çektiler.

3 Nisan'da Ardahan işgal olundu. 8 Nisan'da 4'ncü Kolordu Van'ı Ermenilerden aldı. Bu sırada 3'ncü Ordu'da 25.000 muharip bulunuyordu.

14 Nisan'da Batum, 25 Nisan'da Kars zaptedildi ve 589 top, 2.525 tüfek, birkaç uçak, iki bin ton erzak ele geçirildi.

15 Mayıs'ta Yakup Şevki Paşa grubu (Org. Subaşı) Gümrü'yü aldı. Ermeniler çekilmeye devam ediyorlardı.

1'nci Kafkas Kolordusu, Erivan'a doğru harekete geçti. 26 Mayıs'ta Karakilise'yi aldı. 28 Mayıs'ta 15'nci Tümen Batum'a çıktı. 31 Mayıs 1918'de Ermenilerle antlaşma yapıldı ve harekât durduruldu.

4'ncü Kolordu'nun İran'daki harekâtı İngilizlerin ilerlemesini durdurmak için sürdü ve 8 Haziran'da Tebriz işgal edildi. Bu sırada Ermeni kuvvetleri Şahtahtı-Tebriz hattımızı yarararak Antranik kuvvetleriyle birleşmek ve İngilizleri Azerbaycan'a hâkim kılmak istiyorlardı. Başaramadılar. 31 Temmuz'da Rumiye'yi 15 Eylül'de Bakü'yü aldık.

h - Kafkasya'daki Türk Ordularının Çekilmesi:

Kafkasya, Azerbaycan ve Bakü'yü ele geçirmek Enver Paşa'nın ödenberi takip ettiği istilâ düşüncesinin sonucu idi. Elviye-i selâse hakkı-

¹⁹ a.g.e.; s. 121, 149.

mızdı. Azerbaycan'da İslâm Ordusu kurulması bir sergüzeşt idi. Bir yüzyıl kadar Rus tazyiki altında ezilmiş askerlikten hoşlanmayan bir kavimden arzu edilen ordu yapılamazdı.

Kafkasya'da istilâ peşinde koşar ve İran üzerinden Bağdat'ın alınması için plânlar yapılırken ihmale uğrayan Filistin cephesi zayıf kaldı ve oradaki ordularımız yenildi. Enver Paşa'nın hulyalarına da son darbeyi Ateşkes Anlaşması vurdu. Kan dökerek aldığımız yerleri de geri vermek zorunda kaldık.²⁰

E - FEVZİ ÇAKMAK'IN POLİTİK YAŞAMI:

1 - *Fevzi Çakmak, Demokratik Parti Listesinde Bağımsız Aday:*

Demokratik Parti'nin kuruluşundan kısa bir süre geçtiği halde bu parti memleketin hemen her tarafında halk kitlelerince benimsenmişti. Bu nedenle, Demokrat Parti'nin bir muvaza partisi olduğu hatta komünistler tarafından idare edildiği dedikoduları yayılmaktaydı. Eğer Fevzi Paşa bu partiye girse Demokrat Parti bu ağır suçlamalardan kurtulacaktı. Bunu sağlamak için bizzat Celâl Bayar kendisiyle görüşerek, partilerine şeref vermesini rica etti.

Fevzi Çakmak hiçbir siyasî partiye girmeyeceğini bildirince bu defa Tevfik Rüştü Aras'la birlikte Demokrat Parti listesinde bağımsız aday olması ricasında bulundular. O da eski arkadaşlarını kıramayarak bu teklifi kabul etmiş ve 21 Temmuz 1946 seçimlerinde İstanbul ve Kastamonu'dan büyük oy farkıyla milletvekilliğine seçilmişti. İstanbul Milletvekilliğini kabul etti ve bu şekilde politik yaşamı da başlamış oldu.

Yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde de Demokratlar tüm oylarını Fevzi Çakmak'a verdiler. O dönemde Halk Partisi çoğunlukta olduğu için Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü seçildi.

2 - *Fevzi Çakmak, Millet Partisi Fahrî Genel Başkanı:*

Demokrat Parti içinde anlaşmazlıklar çıkmış beş milletvekili partiden çıkartılmış altı milletvekili de kendiliğinden ayrılmıştı. Bunlar yeni bir parti kurmak ve başkanlığına da Fevzi Paşa'yı getirmek istiyorlardı.

Demokrat Partililer gelecek seçimleri kazanmayı ve Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar'ı, Başkanlığa da Adnan Menderes'i getirmeyi düşünüyor-

²⁰ a.g.e.; s. 267, 273, 281.

lardı. Bu durumda Fevzi Paşa ne olacaktı. İşte bu nedenle kendisine eski ilgiyi göstermiyorlardı. Son İzmir seyahatinde Mareşal'a yapılan büyük sevgi gösterisi de iktidarı kızdırmış, muhalefeti ürkütmüştü. Demokrat Parti kurucuları tarafından tenkit ediliyordu.

Fevzi Çakmak, bu durumda daha samimî bulduğu Millet Partisi kurucularının teklifini kabul ederek bu partinin fahrî başkanı oldu ve halka bir beyanname neşretti. Millet Partisi'nin kuruluş nedenlerini ve programını açıkladı. Bu beyanname ve Millet Partisi'nin kuruluşu memlekette akisler yarattı. Diğer partiler tarafından sürekli sataşılıyor, hatta Meclis'te yaptığı bir konuşma nedeniyle Millet Partisi Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç, üç Halk Partili Milletvekilinin saldırısına uğrayarak dövülüyordu.

Mareşal Fevzi Çakmak 10 Nisan 1950 Pazartesi sabahı saat 07.30'da vefat etmiş ve Eyüp Mezarlığı'na defnedilmiştir.

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde muhalefetin oyları ile Demokrat Parti de iktidara gelmişti.²¹

SONUÇ :

Fevzi Çakmak yaşamının büyük kısmını asker olarak geçirmiş politik yaşamı pek kısa sürmüştü.

Asker olarak en elverişsiz koşullarda savaşmış, politikacı olarak iktidar ve muhalefetin saldırılarına göğüs germiş, ülkesinin İkinci Dünya Harbi'ne katılmamasında önemli rol oynamıştır.

O, dürüstlüğü, önsezisi, bilgisi, muhakeme gücü, kesin kararlılığı, cesareti ve adaletiyle kitleleri peşinden sürüklemiş, fizikî güçlüklerle katlanmış, nefsinden daima fedakârlıkta bulunmuş, çok çalışmış, birçok değerli subay ve komutan yetiştirmiş, eserlerinden bugün hâlâ yararlanan, Atatürk inkılâp ve ilkelerine bağlı büyük bir asker ve çok saygın bir kişiydi.

²¹ E. bölümü için dipnotlar

1 - Mareşal ÇAKMAK'ın hatıraları Hürriyet Gazetesi'nin 10 Nisan 1975 gün 9691 sayılı nüshası ve devamı. Anlatan: Adnan ÇAKMAK Yazan Murat SERTOĞLU

2 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları.